

SYNTAKTICKÉ OSOBITOSTI ORAVSKÝCH NÁREČÍ¹

Adriana Ferencčíková

FERENCČIKOVÁ, A. (2024): Syntactic Peculiarities of Orava Dialects. In: *Slovenská reč*, 89/2, 137 – 148.

Abstract: The paper is based on the brief data on the syntax of the Orava dialects in Habovštiak's monograph *Oravské nárečia* [Orava Dialects] (1965) and tries to detect some peculiar syntactic forms, the functioning of synonymic constructions with regard to their territorial distribution, frequency, stylistic characteristics and place on the temporal axis. The material base of the paper consists of samples of dialect texts published in Habovštiak's monograph and his extensive anthology of dialect narratives *Oravci o svojej minulosti* [The Orava Inhabitants about Their Past] (1983). The results of the research indicate that, in comparison with neighbouring dialects, Orava dialects use syntactic constructions with the primary prepositions *do*, *na*, *za* to a larger extent, and that they also express the simile by means of the conjunctions *sťa* and *že*. The productive item of their syntactic system is the genitive of negation, as well as several kinds of infinitive constructions. A characteristic feature of all Orava dialects is the use of the negative form of the 2nd pers. sg. of the verb *mať* [to have] in the function of denying existence – as a synonym of the form *nejest* it is the main element for expressing this meaning in the dialects of Upper Orava.

Keywords: Slovak, Orava dialects, dialectal syntax, peculiarities, comparative aspect.

Článok v skratke:

- Príspevok nadväzuje na stručné údaje o syntaxi oravských nárečí v krajovej monografii Antona Habovštiaka *Oravské nárečia* a pokúša sa zachytiť niektoré svojské syntaktické konštrukcie, fungovanie synonymných konštrukcií s ohľadom na ich územné rozšírenie, frekvenciu, štylistickú charakteristiku a sčasti aj vymedziť ich miesto na časovej osi.
- Materiálovú bázu nášho sondážneho výskumu tvoria ukážky súvislých nárečových prejavov v Habovštiakovej monografii, v jeho štúdiách o nárečí jednotlivých oravských obcí v lokálnych vlastivedných publikáciách, no najmä jeho antológia nárečových textov *Oravci o svojej minulosti*.
- V porovnaní so susednými nárečiami oravské nárečia v širšej miere využívajú syntagmy s predložkami *do*, *na*, *za*, porovnanie vyjadrujú aj pomocou spojok *sťa* a *že*, záporový genitív je stále živým prvkom ich syntaktického systému a pevnou súčasťou syntaktických prostriedkov sú aj viaceré typy infinitívnych konštrukcií. Svojskou syntaktickou formou oravských nárečí je vetná konštrukcia $S_N + \text{rád} + \text{Vf byť} + O_A$ (*radi ho ľudia boľi*), synonymná s konštrukciou $S_N + \text{rád} + \text{Vf mať} + O_A$ (*radi ho ľudia mali*).

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0123/22 *Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka*.

1. ÚVOD

V monografii *Oravské nárečia* (1965) podal Anton Habovštiak opis hláskoslov, tvaroslov a tvorenia slov v nárečí všetkých obcí s etnicky slovenskými obyvateľmi a z každej skúmanej lokality pripojil aj ukážky súvislého nárečového prejavu. Na lexikálne a syntaktické zvláštnosti upozornil iba okrajovo s odôvodnením, že tieto jazykové roviny „si vyžadujú ešte podrobnejší výskum a dôkladnejšie spracovanie“ (s. 9, 10). Syntaktickým otázkam a zbieraniu slovníkového materiálu sa mienil venovať v nasledujúcich rokoch, aj preto počas ďalšieho štvrtstoročia vytrvalo zaznamenával súvislé nárečové prehovory.² Tento nárečový materiál využil v plnej miere pri budovaní kartotéky plánovaného slovníka oravských nárečí³ a vychádzal z neho aj pri písaní viacerých štúdií o slovnej zásobe (napr. o jazyku hornooravských plátenníkov či o pastierskej a salašníckej terminológii), no pre pracovnú vyťaženosť na iných úlohách ho ako prameň podrobnejšieho výskumu syntaktickej stavby oravských nárečí už využiť nestihol.⁴

Bohatý archív nárečových textov umožnil Habovštiakovi nadviazať na monografiu *Oravské nárečia* jedinečnou antológiou s názvom *Oravci o svojej minulosti* a s podtitulom *Reč a slovesnosť oravského ľudu* (1983). Koncipoval ju tak s ohľadom na lingvistov, ako aj na širšiu kultúrnu verejnosť – lingvistom prináša cenný pramenný materiál pre výskum syntaxe, slovnej zásoby i frazeológie, širšiu kultúrnu verejnosť zaujme obsahom textov podávajúcich svedectvo o živote Oravcov na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia. Najmä z týchto knižných publikácií čerpáme údaje, o ktoré sa opierame pri sondážnom výskume syntaxe oravských nárečí.

2. POZNÁMKY O SYNTAXI V MONOGRAFII ORAVSKÉ NÁREČIA

Medzi znaky navzájom diferencujúce oravské nárečia Habovštiak zaradil päť dvojíc syntaktických konštrukcií. Dolnooravským spojeniam *id'em gu/ku totke/tetke*; *vidala sa na Malatinú*, *na Trst'enu*; *kšu/šu xľ'ieu*; *hibaj domov*; *u Bencúrov svjeťä*; *id'e do Kavuljakoŭ* zodpovedajú v stredo-oravských a v hornooravských nárečiach konštrukcie *id'em do t'etki*; *vidala sa do Trst'enej*, *do Brezovice*; *kšu (šu) do xľ'ieva*; *hibaj do domu*; *u Bencúra svjeťä*; *id'e do Kavuljaka* (Habovštiak 1965, s. 24).⁵ Ná-

² V čase završenia prác na monografii ich autorov archív obsahoval cca 800 normalizovaných strán (Habovštiak 1965, s. 9). Prvé zápisy sú z júla 1947 (pozri Habovštiak 1948, 86 – 89).

³ Lexikálna kartotéka oravských nárečí je od roku 2014 uložená v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. Tvorí ju 36 typizovaných škatúl plných dokladového a sčasti aj predbežne lexicograficky spracovaného materiálu. Tento fond sa využíva pri koncipovaní *Slovníka slovenských nárečí*.

⁴ Publikoval iba štúdiu o slovoslede v oravských nárečiach (Habovštiak 1992).

⁵ V prvých troch dvojiciach sú rozdielne predložkové konštrukcie (v prípade *(k)šu xľ'ieu* predložka v zaniká v dôsledku splývavej výslovnosti), v štvrtej dvojici konštrukcii s adverbium zodpovedá predložková konštrukcia a v piatej dvojici rovnoznačných konštrukcií význam rodinného prostredia vyjadrujú dolnooravské nárečia plurálom, stredo-oravské a hornooravské nárečia singulárom priezviska.

sledne z iných syntaktických javov priamo spomína iba fungovanie záporného tvaru 2. os. sg. slovesa *mať* vo význame ‚nieť‘ v nárečí časti hornooravských obcí (s. 31, 291 a 324), používanie tvaru *jest(o)* pri vyjadrovaní existencie predmetov a tvaru *nejest* pri jej popieraní. Ilustračné doklady potvrdzujú vetné typy *N/G part + jest* a *G neg + nejest* vo všetkých oravských nárečiach (s. 291).

Množstvo informácií o syntaktických konštrukciách v oravských nárečiach ponúkajú state o predložkách, spojkách, spájacích výrazoch a časticiach (s. 299 – 305, 311 – 317). Napríklad v časti o predložkových väzbách sa ako charakteristický znak oravských nárečí javí spájanie podvojných predložiek *ponad*, *popod*, *popred*, *poza*, *pomedzi* s dvoma pádmi⁶ – s akuzatívom, ako je to v spisovnom jazyku, aj s inštrumentálom, čo sa v spisovnom jazyku nepripúšťa (pozri Ružička et al. 1966, s. 649). Rovnako – na rozdiel od spisovnej slovenčiny – sa s dvoma pádmi spája podvojná predložka *napred* a druhotné predložky *kraj* a *stred* – s genitívom vyjadrujú miesto, s inštrumentálom smerovanie deja. Príklady:

a) *id'em s koňmi ponad Ostražicu* (Nižná n. Or.) – *striel'alo sa ponad našuov d'e-d'inuof* (Zábiedovo); *vez'li zme seno popod Barini* (Krivá) – *pás'li zme popod horou* (Zemianska Dedina); *jeden struom popred voli padnú* (Kňažia) – *krút'ili zme sa z vozom popred zvoňicou* (Medzibrodie); *pás'li zme poza Hol'icu*⁷ (Krivá) – *behal'li zme poza humnamí* (Revišné); *nasad'ili repi pomezi hrát'ki* (Podbiel) – *išla som pomezi smrekami* (Krušetnica);

b) *napret kostola postavili šát're* (Krivá) – *napred nami šiel takí vos* (Krásna Hôrka); *čupeli zme kraj cesti* (Dlhá n. Or.) – *u'ekali zme kräj potokom* (Revišné); *aj sred mesta sa predávalo* (Vyš. Kubín) – *aj sre d'ed'inou tekla voda* (Krivá).⁸

V časti o spojkách a spájacích výrazoch každý prostriedok vyjadrujúci členský alebo vetný syntagmatický vzťah Habovštiak dokladá aj v plnovýznamovej výpovedi, čím zároveň prispieva aj k vytváraniu materiálnej bázy pre ďalší syntaktický výskum oravských nárečí. V odseku o podradňovacích spojkách upozorňuje, že v predmetových vetách pred spojkami *abi*, *či*, *neχ* (*ňäχ/ňaχ*) a spájacími výrazmi často býva aj spojka *že*, čím sa vytvárajú spojkové výrazy *že abi*, *že či*, *že neχ*, *že kto* (*χto*), *že čo* (*čuo*), *že akí*, *že ako*, *že d'e*, *že kedi* a pod. Na tendenciu používať spojku *že* pred spojkami *abi*, *čo*, *či* poukazuje aj pri účelových vetách. Na súvetiach *Žiu som päď'esäd rokou*, *čo som páľ'ejki na jáziku ňemau* (Záskalie) a *Tak prišiel potom ku mne*, *čuo som aňi ňevedel* (Zábiedovo) zas ukazuje, že v spôsobových vetách spojku *že* môže nahrádzať spojka *čo/čuo* (Habovštiak 1965, s. 304 – 305).

⁶ Na tento jav osobitne Habovštiak neupozorňuje.

⁷ Ide o označenie koncovej hranice dosahu deja – porov. *Aš poza faru stal'li hrnčari* Trstená (Habovštiak 1983, s. 112).

⁸ Príklady sú prevzaté z monografie *Oravské nárečia* (Habovštiak 1965, s. 301 – 302).

3. SYNTAKTICKÁ SONDA DO ORAVSKÝCH NÁREČOVÝCH TEXTOV

Sondážny výskum syntaxe oravských nárečí na materiálovej báze, ktorú tvoria súvislé nárečové prehovory v antológii *Oravci o svojej minulosti* (Habovštiak 1983), nárečové ukážky vo vlastivedných publikáciách o oravských obciach (Habovštiak 1973, 1988, 1990, 1995, 1997) a ilustračné doklady a ukážky textov v monografii *Oravské nárečia* (Habovštiak 1965) signalizuje viacero osobitostí tak v inventári výrazových prostriedkov syntagmatických vzťahov, ako aj vo frekvenčnom rozsahu synonymných konštrukcií či ich miesta na časovej osi a na osi neutrálnosť ↔ expresívnosť.

3.1. PREDLOŽKOVÉ KONŠTRUKCIE

Jedným zo znakov, ktorým sa oravské nárečia v syntaktickej rovine vymedzujú proti susedným stredoslovenským nárečiam, je vyššia frekvencia konštrukcie *do* + *G*. Bežne sa používa vo význame smerovania dovnútra alebo do blízkosti niečoho, napr.: *läŕko náz mohlo s'tenúď do Královän* (Orav. Poruba); *do Habofki postavila firma úskokoläjku* (Podbiel), ale v spojeniach typu *skovali sa do mlinärä* (Orav. Biely Potok), *ešše ňebolo vlakou do Oravi* (Medzihradné), *oťel prišjeu* (kráľ Matej) *do Oravi* (Srňacie) je z hľadiska susedných nárečí príznakové.

Podľa Habovštiaka (1965, s. 24) sa stredooravské a hornooravské nárečia spojením slovesa pohybu s tvarom *do domu* vo význame ‚domov‘ odlišujú od dolno-oravských nárečí, ktoré rovnaký syntaktický význam vyjadrujú konštrukciou s príslovkou *domov*. Textový prieskum však ukázal, že v stredooravských nárečiach obidve konštrukcie v súvislom prejave strieda aj ten istý rozprávač. Porovnaj: *Seno šetko zme fiedi vozili domuoľ – Šetko sa do domu vozjevalo, a tag d'elako* (Tvrdošín); *Naši ŕlapci ma kceli nabiť, že moz zarábem a že pošjelam do domu – Tak som misel utekať s Pešti domuoľ* (Lomná); *Al'e višli preca na breh a pobrali sa domof – Poprestidali vo voďe, habi ňedosušili, v mokrom šli do domu* (Vavrečka).

Častejšie ako v iných nárečiach severnej stredoslovenskej skupiny sa predložka *do* v oravských nárečiach uplatňuje pri vyjadrení účelu. Príklady: *Maď i oťec šli do jarmaku* (Dol. Štefanov); *Do žādneho remesla* (synovia) *ňešli* (V. Bysterec); *Ked' on išjel do zapisu* (ohlášok), *z novix topaneg jej otpadol napetek* (Orav. Jasenica); *Ŕlapou v d'ediňe ňebolo, šetko hibaj do vojni* (Krivá); *F sed'emnástom ho* (zvon) *zobrali do vojni* (Medzibrodie); *Voli boľi mocnje do ťahaňä* (Nižná n. Or.); *A koňe kúpali v zimnej voďe, že budú zdravje, lepšje do ťahaňä* (Sedliacka Dubová); *To sa koňe do ťahaňä* (Krivá).

Konštrukcia predložka *v* + akuzatív ako výraz časového určenia deja sa v oravských nárečiach používa nielen v spojení s názvami dní v týždni, napr. *v pond'elok*, *v sredu*, a s názvami častí dňa a časových úsekov (ak ich rozvíja uka-

zovacie zámeno), napr. *f ten d'eň, f takú chvíľu, f tje časi, f takí čas, f ten rok*, ale – hoci zriedkavo – aj s názvami niektorých sviatkov. Príklady: *Došiel vo Viľiju* (Podbiel); *Vo Veľki patek pašije spievaju f kostoľe* (Hámry); *Vo Veľkú ňed'eľu sa ňes-melo ňigde ħod'it'* (Zuberec). Pravidlom sú však spojenia *na Veľkí pétok, na Bielu sobotu, na Veľkonočnú ňed'eľu* (Sedliacka Dubová); *na Viľiju, na Hodi* (Dlhá n. Or.); *na Veľkonoční pond'elek* (Krivá).

Na Orave sa spojením predložky *v(o)* s akuzatívom vyjadruje aj čas realizácie deja z hľadiska nejakej udalosti alebo obdobia nejakej činnosti, napr.: *Aľe vo frontu školu zŋivočili* (Osada); *Vo vojnu sa tuná zdržávali partizáni* (Pribiš); *To bulo práve vo vojnu* (Liesek); *F senné roboti to bolo, keť sa sená kosili* (Ťapešovo). Bežne sa takéto časové určenie deja vyjadruje spojením predložky *v* s lokálom. V reči najstarších Oravcov sa obidve konštrukcie používajú bezpríznamovo – porovnaj: *Aj Brächna, čuo padnú vo vojne, bou ftej jäskeňi* – *On sä volau Brächna a zahinú vo vojnu* (V. Bysterec). Mladšie generácie už akuzatívnu väzbu opúšťajú.

Ako zanikajúci syntaktický prostriedok sa javí akuzatív s predložkou *v* aj pri vyjadrení smerovania deja na nejaké miesto alebo dovnútra niečoho.⁹ Okrem fungovania v ustálených konštrukciách typu (*ist'*) *f tú stranu* (Žaškov), (*pųojdem*) *f širi svet* (Revišné) sa v analyzovaných textoch vyskytuje iba v spojení so slovom *dolina*. Porovnaj: *Miseų som zabehnúď na to istųo mesto, otkel zme sa pustili v dolinu* (Veličná); *Koňe sa pusťiui v dolinu a hnaui do zabiťä* (Zázrivá); *Miseų si veľki pozor dat', abi ho dreųo ňepriųal'ilo, keť sa pojälo v doľinu* (Krivá); *Pojďeme ot piramidi v doľinu* (Orav. Jasenica).

Oproti susedným nárečiam sa v oravských nárečiach vo zvýšenej miere uplatňuje konštrukcia *na* + lokál pri vyjadrení podmienky, prostriedkov a stavu existencie. Porovnaj: *Treba robid' aj na mraze* (Sedliacka Dubová); *Na dažďi zvoñez ňemá dobrú vųoľu, hųaz mu tag ňejde, ako bi mau* (Zázrivá); *A dakedi aj spot sňehu švápku viberali, a na akej zime!* (V. Bysterec); *Aj na mrazox sa šlo* (s tovarom na trhy) (Vavrečka); *Plateňici žili najvacej na mase, na suųih jedlah najvacej žili, na slaňiňe* (Hámry); *Prez ľeto aňi ňeváral'i, ľen boľi na mľieku* (Zábiedovo).

Predložku *po* popri spojení s akuzatívom (napr. *po hraňice, po samé srce, rok po rok, ħod'ili po soľ*) a s lokálom (napr. *po poľi, po vojne, bolo po hňeve, zaopųod'it' po dobrom, predať po järmakox, buųňe paľicou po dveroų, ħod'it' po murovaňi, po zvoncoh ix poznal*) v oravských nárečiach ešte možno zachytiť aj vo väzbe s datívom.¹⁰ V tejto fáze výskumu sa nám javí, že ako reliktná forma praslovanského stavu¹¹ je v nich už sémanticky obmedzená – s datívom prívlastňovacích zámen vyjad-

⁹ O zvyškoch starej väzby akuzatívu s predložkou *v(o)* v strednej slovenčine pozri Stanislav 1958, s. 623.

¹⁰ Habovštiak (1965, s. 301) konštatuje spojenie predložky *po* iba s akuzatívom a lokálom.

¹¹ Pozri Stanislav 1958, s. 615 a 616.

ruje význam ,zhodne s´. Porovnaj: *Jǎ si to poviem po našǎjemu* (Orav. Poruba); *Jǎ si to ždi len po svojemu* (Osádka); *Vi si len ropťe po svojemu!* (Babín); *Pl't stroskotat, rostrepal sa* (hovoríme) *po našému* (Breza); *Teras som robil hrnce, gl'edňaki, tak po našemu gl'edňaki zme volaľi* (Trstená).¹²

Pre oravské nárečia je príznačné, že popri iných syntaktických prostriedkoch vyjadrujú význam prechodového priestoru deja aj pomocou konštrukcie predložka *za* + inštrumentál.¹³ Porovnaj: *Išǎu za cestou a preborilo sa mu pod nohami* (Srňacie); *Našiel som si takí ěodňíček, nuš som išǎel za ním* (Orav. Biely Potok); *Šľi zme za cestuof do vrĥuof* (Zuberec); *Rozhodovali zme sa, či mame is prez vrh za ěodňikom alebo za hrackuof* (Orav. Jasenica).

Rovnaká predložková konštrukcia sa uplatňuje aj pri určení spôsobu: *Ostala na dreve taká gl'ǎjĥa a uš za gl'ǎjĥou sǎ řesalo ľebo kresalo* (Žaškov); *Potom zme miseli hľadat koňe. Za šľakom zme ih našli* (Sedliacka Dubová); *Rušǎj za šľakom za ním* (za diviakmi) (Orav. Biely Potok); *„Ĉloveče, za tuo_voduov* (podľa jej prívodu) *nǎz nǎj-du!*“ (Beňadovo).

3.2. POROVNÁVACIE KONŠTRUKCIE

Pri rovnakej miere porovnávaného príznaku sa v oravských nárečiach prvý a druhý člen prirovnania najčastejšie spája pomocou spojok *ako* (*jǎko, jako*) a *aňi*. Základnou je spojka *ako*, konštrukcia so spojkou *aňi* má najvyššiu frekvenciu na dolnej Orave, smerom na hornú Oravu sa jej výskyt výrazne znižuje. V nárečí dolnooravských obcí sa v rovnakej funkcii používa aj spojka *sťǎ* (*řťǎ*).¹⁴ V porovnaní s spojkami *ako* a *aňi* je síce zriedkavá, stále je však živým prvkom inventára syntaktických prostriedkov. Príklady:

Zariu som sǎ do takej řrast'i ako zajǎc (Žaškov); *Kosila som ako řlap* (Záskalie); *Hľuǎň je veľkí, řvozď má jǎko parazol'* (Krivá); *Mňe tam bolo dobre jako ř paláci* (Lokca); *tol'ǎ bl'ĥa jako kl'pko a řša jako klát* (Krušetnica); *Mala takuťo řelo ěierno jako hlaveň* (Zuberec); *Bil ho jako koňa* (Bobrov); *Spal tuho jako zabiti* (Klin); *miski veľke jako ľavori* (Trstená);

Vľekla takí batožisko aňi dáku sipáreň (Žaškov); *Išľi zme zasǎ takimí horamí aňi řsitňe, aňi řpekľe* (Žaškov); *Hǎpki* (mala) *po kolená, zadog opt'ǎhnuti aňi komediǎntka* (Párnica); *řlab dlhí aňi plátva* (Pucov); *Pekňe zme si tu řil'i aňi řje ľastoviĥki* (Dol. Kubín); *Takí som ustati aňi jeden kuťoň* (Dol. Lehota); *Hora* (bola) *hustá aňi u nǎz v Dr-*

¹² Datívna väzba predložky *po* je doteraz potvrdená iba v severošarišských nárečiach. F. Buřřa ju zaznaĥil aj v spojeniach *uš po řickemu, po starodavnu, po starodavnemu* (1953, s. 111; 1995, s. 170, 355, 356; 2004, s. 258).

¹³ Základným prostriedkom vyjadrenia miesta, kde dej preĥádza, je *za* + I. vo východoslovenských náreĥiach.

¹⁴ Porovnaj Habovšťiak 1965, s. 94 a 304. Zo susedných obcí na západnom okraji Liptova Ján Stanislav (1932, s. 477) doložil variant *řťǎ, řťǎ*.

viskoχ (Dol. Lehota); *Toľo váz aňi hidu* (Krivá); *Trúba otrúbila aňi siréna na poplay* (Vitanová);

Malá Milka bežala sťä psík popri nej (matke) *do pol'a* (Žaškov); *Má licä červe-nje sťä ružä* (Vyš. Kubín); *Uži času sťä hus klasu* (Krivá); *dľhí sťä drabina, stratiu sa fľä gáfor* (Párnica).

Pri nerovnakej miere porovnávaneho príznaku a po slovách *iní*, *inakší* sa vo všetkých oravských nárečiach vyjadruje prirovnanie pomocou spojky *ako* (*jäko*, *jako*). Napríklad: *Kresaňä višlo lacnejšie ako píleňä* (Žaškov); *Uš sa mi aňi horšuo nemuohlo stad' ako toto* (Bziny); *Zašla som nje vǎž ako sto metrou* (Mokrad'); *Lepši opilez jako nedbaľec* (Breza); *Lepše je peši χod'id' jako slepeho koňa vod'it'* (Bobrov); *Jedneho koňa hodilo o zem, ľebo bol slapši ako ten druhi* (Hor. Štefanov); *Teras šetko inakšie ako prvej* (Orav. Biely Potok); *Robota okolo zbožä bola celkom inä ako pri seňe* (Krivá).

Na dolnej Orave sa v členskom prirovnaní po komparatívoch ako zriedkavá používa aj spojka *že*. Porovnaj: *Mojä sestra boua myačä že jǎ* (Zázrivá); *Horšuo bolo že tem partizán datorí* (Párnica). V beletrii ju dolnooravský rodák M. Kukučín využíval ako charakterizačný prostriedok reči postáv.¹⁵

3.3. GENITÍV ZÁPOROVÝ

V oravských nárečiach má genitív záporový aj v súčasnosti silnú pozíciu a bežne sa používa aj v takých prípadoch, kde ho príslušníci iných stredoslovenských nárečí vnímajú ako výrazný archaizmus. Príklady: *Keť sä* (dievka) *ostarije, ňebud'e hej ňik kciet'* (Párnica); *Ňemali zme mosta celje roki* (Orav. Poruba); *Špahrieta si ňevideu, kím si ňezišjeu do d'ed'ini* (Zábřez); *Ftedi eš'te ňebolo vlakou do Oravi* (Medzihradné); *A kávi ftedi ňepili, len na Hodi kávu pili* (V. Bysterec); *Jǎ tih volou ňekcem* (Bziny); *Potim ňebud'e mat' (kobyľa) koňičat'a* (Habovka); *Voluof som už ňemal, bo mi ih Ňem-ci zaľi* (Brezovica); *Ked' hu (zem) každé dva-tri roki gazda ňepopravi, tag vam urodi ňevida* (Trstená); *Po tih mestoχ človek šetko kúpil, a tunä ňekúpil aňi ľen topánok* (Breza).

3.4. VYPÚŠŤANIE PRÉZENTNÉHO TVARU SLOVES A BYŤ

Charakteristickým znakom oravských nárečí je časté vypúšťanie prítomného tvaru slovesa *bit'* (*bist'*, *buť*, *búct'*)¹⁶ vo funkcii spony. Porovnaj: *Z mladjeho* (prasať a) *ždi χutnejšuo mäso* (Zábřez); *Iba sa ma (otec) píta, že d'e koňe* (Sedliacka Dubová); *Spo-ločne to ždi akosi veselšie* (Dlhá n. Or.); *Toľo váz aňi hidu* (Krivá); *Na takom* (koni) *dad'e izd' nje dobre* (Habovka); *Aľe teras to už inakšie f tih Oravicáχ* (Tvrdošín); *Nuž dľho o tǐχ čas, čuo zme sa ňevideľi* (Lomná); *Ked' dǎž ofsa, koňe dobré* (Breza); *Kad'e*

¹⁵ Pozri Ružička et al. 1966, s. 741; Peciar 1965, s. 791; Orlovský 1965, s. 99.

¹⁶ Pozri Habovštiak 1965, s. 290 – 291.

najmenša voda, keď sa dostaťme na suš? (Vavrečka); *Ňevidiš, že vocka potrhana?* (Bobrov); *Čože tera žid' na sveťe!* (Slanica).

Zriedkavejšie sa vynecháva verbum existencie: *Tlčje sa* (ľan) *aj pri mesáčiku, ľen takí buχot fiedi po d'edňe* (Dlhá n. Or.); *Vravel'i, že na Magurke poklad* (Vavrečka).

Rovnako – a v stredooravských a hornooravských nárečiach v zvýšenej miere – sa vypúšťa aj samostatná gramatická morféma *som* v 1. os. sg. préterita, ak kategóriu osoby vyjadruje osobné zámeno¹⁷: *Já to ced'ilo z hraχom s χrpta zhodiŭ a hibaj ku sviňi* (Chlebnice); *Já mal fl'intu na p'eci, aľe keď mä* (medveď) *dozrel, uš stal na zadnje nohi a já ved'el, že puojd'e do mňä* (Orav. Biely Potok); *Kamarád mal fl'intu a já ňemal fl'inti* (Čimhová); *No já ňehaŭ tje jalovetá na Poľánečke* (Habovka); *Já už ved'eŭ, čŭo to, já už badaŭ* (Habovka); *Já pošjel ku koňom a koňi uš tam ňebolo* (Beňadovo); *Já si potom sednul na koňa, šjel domŭof* (Beňadovo).¹⁸

3.5. KONŠTRUKCIE S VÝZNAMOM POTVRDENIA A POPRETIA EXISTENCIE

V oravských nárečiach sa existencia predmetov vyjadruje tvarom 3. os. sg. *jest*, zriedka i *jesto* a tvarmi 3. os. pl. *sa/sä, sta* (dor.), *sú/su* (stor- a hornoor.), *jesú* (celoor. zastar.).¹⁹ Porovnaj:

Na tej lúčke jes tráva, tam že jezd akísi poklat (Žaškov); *Jesto aj slintačka a kriváčka* (Istebné); *Tu jes taká zel'ina, tá nohu viľječi* (Orav. Biely Potok); *V Oravicoh jezd jeden vrh a na tom vrchu jes taká poľana* (Liesek);

Tam sa aj takí, čŭo sa ničoho ňebojá (Beňova Lehota). *Sta osobi, čŭo tvrd'ä, že ho vid'eľi* (Veličná); *Ťeraz jesú vali, čŭo sä s ňimi hrudi valkujú po poli* (V. Bysterec); *Jesú aj takí, čŭo nigdi gräjcárom nesmrďä* (Valaská Dubová); *To takí ľud'ä jesú, čŭo ňecit'a š človekom* (Lomná); *U nas su take rašeliňiska* (Klin).

Pri podmete v pluráli však môže byť prísudkom aj singulárový tvar *jest*.²⁰ Porovnaj: *Jes tu takí majstri* (Ústie n. Or.); *A po tim cminťjerom také smrečki jest* (Dol. Štefanov); *Mlád'enci* (na Veľkú noc) *χod'ä hľadajúci po domoχ a d'e jest pece, i tam poprezerajú* (Zuberec).

Pri popieraní existencie má veta s prísudkom *nejest* podmet vyjadrený singulárovým tvarom záväzne formu genitívu, no v pluráli môže mať aj formu nominatívu. Porovnaj:

Takjeho siláka nejest, abi tú skalu otrpřataŭ (Jasenová); *Zatím už nejest tag veľmi moz roboti* (Dlhá n. Or.); *Naisto ved'eľi, že iχ* (Turkov) *tam nejest* (Vavrečka); *Kolo χrá-mof takje* (lipy) *rásľi, teraz už iχ tag nejest* (Babín);

¹⁷ Na tento jav v hornooravských nárečiach upozornil E. Pauliny (1947, s. 62).

¹⁸ Vo východoslovenských nárečiach sa spona a samostatná osobná morféma vypúšťajú v širšom rozsahu – pozri Štolc 1994, s. 59; Buffá 1995, s. 157; Múcsková 2016, s. 76 a nasl.

¹⁹ Pozri Habovštiak 1965, s. 291.

²⁰ Na tento jav v nárečiach na hornej Orave upozornil už E. Pauliny (1947, s. 59).

Kuláša je dobrojo jed'ehňa a zdravjo, teraz hu už aňi n'navarí, lebo n'jest kämenje mlini (Zázrivá); *Prišlo dvanásť srpskih vozov na voláx, lebo tam koňe n'jest* (Pribiš).

Na skutočnosť, že na hornej Orave sa popieranie existencie vyjadruje aj záporným tvarom 2. os. sg. slovesa *mať*, poukázal už E. Pauliny (1947, s. 59). Tvar *nemaš* v tejto funkcii zaradil medzi javy, ktorými sa hornooravské nárečia líšia od stredoslovenských nárečí, a pripustil, že by do nich mohol preniknúť zo susedných goralských nárečí (s. 94).

Podľa Habovštiaka je tento typ existenciálnych viet dôkazom o vplyve goralských nárečí na hornooravské nárečia (Habovštiak 1965, s. 324). Výsledky nášho sondážneho výskumu na súvislých nárečových prehovoroch ho však dokumentujú na celej Orave.

Príklady z hornooravských nárečí: *Červene farbi boľi pekne, teraz ih_ nemáš* (Bobrov); *Teraz nemáš teľo gazdox* (Bobrov); *Tu nemaž ničeho* (Liesek); *Tam nemáž jahodyov aňi brusňic* (Brezovica); *V našom kraji nemáš aňi tej kapusti* (Vavrečka);

zo stredooravských nárečí: *Tu do vrchuof sa nig n'rá_ t'isne, tu ničeho nemáš* (Habovka); *Máme tu moz vrchuof, d'e vodi nemáš* (Zuberec); *Starje m'lini už dávno skasírovali, už ih_ nemáš* (Tvrdošín);

z dolnooravských nárečí: *Teraz už nemáš taki_ xlapou* (Krivá); *F Češli samá psérka, tam veru nemáž rúcej trávi* (Dol. Lehota); *Tu nemáš takih vln* (V. Bysterec); *Đeže puojdeš, keď nemáš slncá!* (Veličná).

Fakt, že táto vetná konštrukcia je vlastná aj turčianskym nárečiam²¹ a z Liptova je doložená už v písomnosti z roku 1616 (Stanislav 1973, s. 67), nám dovoľuje predpokladať, že ani v hornooravských nárečiach nemusí ísť o jej prevzatie z goralských nárečí (pozri aj Ferencíková 2013, s. 63 – 65).

3.6. INFINITÍVNE KONŠTRUKCIE

Opisné prejavy Oravcov sa vyznačujú hojným používaním infinitívnych konštrukcií. Časť takýchto výpovedí v analyzovaných textoch má povahu eliptických útvarov – napríklad: *Nále mi dal'i pohárig vipit'* (Párnica); *Iba čyo bi furt ku kováčovi xod'il, prosil sa zaostrit'* (pracovné náradie) (Orav. Biely Potok); *Ňje je s ňeho* (zo syra) *ňijákjeho osohu, len ho do srčňika na srcká porobiť* (Zázrivá) –, no niektoré infinitívne konštrukcie, doložené viacerými dokladmi, treba pokladať za ustálené prostriedky syntaktického systému oravských nárečí. V týchto prípadoch infinitív obyčajne spĺňa funkciu príslovkového určenia účelu, nezhodného prívlastku²², ktorým sa vyjadruje, na aký cieľ slúži vec pomenovaná nadradeným substantívom, alebo je súčasťou

²¹ Porovnaj: *Už viac prauđi nemáš, už hej ozvoňil'i*. (Mošovce); *Ňmáž už tunajšix, to je šetko cu-zyo* (Socovce). Záporným tvarom 2. os. sg. sa v Turci bežne vyjadruje aj popieranie existencie v minulosti: *V Rusku si inšje n'may, len té drevené búdi* (Priekopa).

²² V spisovnom jazyku infinitívny prívlastok stojí len pri abstraktných substantívach, „ktoré vyjadrujú vôľu, povinnosť alebo potrebu, možnosť alebo nemožnosť, právo, príčinu a zvyk konať dej vyslovený závislým slovesom v neurčitku.“ (Oravec 1982, s. 137; podrobnejšie Ružička 1956, s. 152 – 164).

syntagmy s infinitívom slovesa, ktoré sa viaže na substantívum v postavení základného člena nezhodného prívlastku. Na ilustráciu uvádzame:

Nosjevala som maslo a smotanu do Kubína predat'; Xitro sa zmútilo a hibaj s frišním maslom predávať; Tam mi dali fše do pohárika vipit' (Osádka); Tá haljena bola len tag na plecã zahod'it' (Veličná); To bolo mesto ñevihovujuce past', len kopad' rašel'inu (Ústie n. Or.); Tyrdã to bola hus škl'bat' (Krivã).

S kostrykujof sa zväzala masťeňička poñjerat' pečeňã (Zázrivã); Bielopotočãni robã osli ostrit' kosi (Podbiel); Pletãvam kořiki sečku fsipat' (Chlebnice); kl'in (spiľovany) struom podbijat' (Nižná n. Or.);²³

Pletãvam kořiki i na seno znãsad' zo šopa a takje menřje na repu kopat', sed'it'; Aj takí (kořík) pre d'jetã nosid' do polã som upl'jetou (Chlebnice); nuoř na řunku rezat' (Veličná);

Repig je na rani vimívat' (Kňãžia); Ked' odberã, na to je dobrã repa z mljekom priložit' (Krivã); Poziemki sa dobrã na čaj na želúdog l'ječit' (Čimhová); pouťopãnji na gombičku zapínat' (Pribiř); brazoletne na bl'usku zapnut' (Bobrov).

Tieto konštrukcie si vyžadujú hlbřiu sémanticko-syntaktickú analýzu (pozri aj Ferencíková 2019, s. 156 a nasl.).

3.7. VETNÝ TYP $S_N + (ne)rãd + VF byt' + O_A$

Význam, že niekto má/nemã k niekomu, niečomu kladný/zãporný postoj, že niekoho, niečo má/nemã v obl'ube, sa v oravských nárečiach vyjadruje nielen pomocou spojenia adjektíva *rãd* s určitým tvarom slovesa *mať*, ale aj pomocou jeho spojenia s určitým tvarom slovesa *byť*. Účastník komunikačného aktu neovládajúci oravské nárečia však výpovede typu *Uř te klobasi tag ñeradi boli* (Hãmry); *Kričãce kveti ñeradi zme* (Bobrov) môže vnímať ako neúplné alebo defektné, správne deřifrovať ich obsah mu pomôže len řirří kontext. Porovnaj: *Al'e plaťeñici řil'i najvacej na mase. Uř te klobasi tag ñeradi boli, al'e koľejko, ořkvariki, to hej* (Hãmry); „*Jake farbi řceťe?*“, *pital sa plaťeñik. „No tiřu, zapaľistu, ñebovu, modru ako řijalka. Kričãce kveti (na látke) ñeradi zme.*“ (Bobrov).

Územné rozloženie dokladov ukazuje, že tento vetný typ je vlastný všetkým oravským nárečiam. Príklady: *Ti si mã už ñerada, Hañka* (Pokryvãč); *Rad'i ho* (Nãdařiho) *boli, pomãhau, ako len ved'eũ* (Dol. Kubín); *Rad'i zme sa boli, akobi zme boli řeci z jednej rođini* (Dol. Kubín); *Ked' na ñiř (na pltníkov deti) zakričãli: „A d'e buđeťe krmit?“, to už ñeradi boli, to sa nahñeval'i* (Dol. Lehota). *Komãrã zme ñeradi boli, bãl'i zme sa ho* (Dlhã n. Or.); *Jã som to (kuľãřu) ñerada bola* (Orav. Biely Potok); *Zomrel, uř peđ rokuof je v zemi, rada som ho veľmi bola* (Orav. Jasenica).

Doterajřie dialektologické štúdie sa o tomto vetnom type nezmiẽňujú.

²³ Tento typ infinitívneho prívlastku pouřil Habovřtiak v spisovnom jazyku v diele *Oravské chodničky* (1985, s. 28): „Ak nestačil domãí inventãr, řli sa po ulici zhãñat' řãpře na pečenje, tiesk na vyhřãbãvanie uhľã i lopata sãdãt' chleby.“

4. ZÁVER

Zámerom nášho príspevku bolo sumarizovať údaje o syntaktických javoch, ktoré v monografii *Oravské nárečia* uvádza Anton Habovštiak (1965), a na základe analýzy súvislých nárečových prejavov väčšieho rozsahu získať obraz o niektorých charakteristických črtách syntaktickej stavby oravských nárečí. Výsledky nášho sondážneho výskumu ukazujú, že v porovnaní so susednými stredoslovenskými nárečiami oravské nárečia v širšej miere používajú syntagmy s predložkami *do*, *na*, *za* a že v zmeravených výrazoch *po našejmu*, *po svojem* a pod. do našich čias zachovali praslavanskú datívnu väzbu predložky *po*.

Porovnanie dvoch javov s rovnakou mierou spoločného príznaku sa na dolnej Orave vyjadruje nielen pomocou spojok (*j*)*ako*, *añi*, ale aj pomocou spojky *s'a* (*f'a*) a pri nezhodnej miere spoločného príznaku aj pomocou spojky *že*. Spojku (*j*)*ako* v tejto funkcii používajú všetky oravské nárečia.

Analyzované texty dosvedčujú, že záporový genitív má silnú pozíciu vo všetkých oravských nárečiach. Vypúšťaním tvarov pomocného slovesa *byť* sa oravské nárečia čiastočne zhodujú s východoslovenskými nárečiami. Na celej Orave sa ako výraz popierania existencie popri tvare *nejest* používa aj záporný tvar 2. os. sg. slovesa *mať*, v hornooravských nárečiach ako základný, v dolnooravskej skupine je v tejto funkcii zriedkavejší.

Pevnou súčasťou súboru syntaktických prostriedkov oravských nárečí sú viaceré typy infinitívnych konštrukcií a rovnako aj vetná konštrukcia $S_N + \text{rád} + \text{Vf byť} + O_A$ (*rad'i ho ľuďa boli*), synonymná s konštrukciou $S_N + \text{rád} + \text{Vf mať} + O_A$ (*rad'i ho ľuďa ma'i*).

Poznámka na záver záveru: O monografii *Oravské nárečia* jej autor hovorí: „V prvej rukopisnej (1200-stranovej) verzii som sa zamerlal na deskripciu všetkých rovín jazyka (i syntaxe). Škoda, že pre údajne veľký rozsah mohla vyjsť táto monografia iba v skrátrenom rozsahu a bez syntaxe. A práve tú časť mojej práce pokladali oponenti za najhodnotnejšiu“ (Habovštiak 2003, s. 37 – 38). V rukopisnej pozostalosti autora sa táto časť, bohužiaľ, zatiaľ nenašla.

Literatúra a pramene

- BUFFA, F. (1995): *Šarišské nárečia*. Bratislava: Veda.
- BUFFA, F. (2004): *Slovník šarišských nářečí*. Prešov: Náuka.
- FERENČÍKOVÁ, A. (2013): Dva syntaktické javy z geografického aspektu. In: Múcsková, G. – Muziková, K. – Hargašová, Z. (eds.): *Philologica 72. Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 63 – 68.
- FERENČÍKOVÁ, A. (2019): Niektoré typy nezhodného prívlastku v slovenských nárečiach. In: Rembiszewska, D. K. – Hebal-Jeziarska, M. – Weiss, P. (eds.): *Prace filologiczne. Tom 74*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 155 – 161.
- HABOVŠTIK, A. (1948): Nárečové ukážky z Oravy. In: *Jazykovedný zborník*, 3, 86 – 89.
- HABOVŠTIK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV.

- HABOVŠTIAK, A. (1973): Horno-oravské nárečia. In: Langer, J. a kol. (eds.): *Trstená 600-ročná*. Martin: Osveta, 350 – 377.
- HABOVŠTIAK, A. (1983): *Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- HABOVŠTIAK, A. (1985): *Oravské chodníčky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Nárečie Zázrivej. In: Huba, P. (ed.): *Zázrivá*. Martin: Osveta, 229 – 251.
- HABOVŠTIAK, A. (1990): Hruštínske nárečie. In: Huba, P. (ed.): *Hruštín. Vlastivedná monografia*. Martin: Tlačiarne SNP – vydavateľský odbor, 194 – 224.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): Nárečové ukážky. In: Huba, P. (ed.): *Nižná 600. Vlastivedná monografia*. Dolný Kubín: P. Huba, 157 – 164.
- HABOVŠTIAK, A. (1997): Nárečové ukážky. In: Huba, P. (ed.): *Veličná. Vlastivedná monografia*. 725 rokov. Veličná: Obecný úrad vo Veličnej, 129 – 137.
- HABOVŠTIAK, A. (2003): *Túžba po poznaní*. Martin: Matica slovenská.
- MÚČSKOVÁ, G. (2016): *Jazykové zmeny v historickom vývine gramatických tvarov z aspektu gramatickej kalizácie (Na príklade vývinu slovenského prétérita)*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- ORAVEC, J. (1968): *Slovenské predložky v praxi*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ORLOVSKÝ, J. (1965): *Slovenská syntax*. Druhé doplnené vydanie. Bratislava: Obzor.
- PAULINÝ, E. (1947): *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- PAULINÝ, E. (1990): *Vývin slovenskej deklinácie*. Rukopis upravil a doplnil P. Žigo. Bratislava: Veda.
- PECIAR, Š. (hl. red.) (1965): *Slovník slovenského jazyka*. 5. V – Ž. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RUŽIČKA, J. (1956): *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- RUŽIČKA, J. et al. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- STANISLAV, J. (1932): *Liptovské nárečia*. Martin: Matica slovenská.
- STANISLAV, J. (1958): *Dejiny slovenského jazyka*. 2. *Tvaroslovie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- STANISLAV, J. (1973): *Dejiny slovenského jazyka*. 5. *Syntax* 2. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- ŠTOLC, J. (1994): *Slovenská dialektológia*. Z autorovej pozostalosti na vydanie pripravil I. Ripka. Bratislava: Veda.

Nárečová zaradenosť obcí lokalizujúcich citované doklady

Obce s dolno-oravskými nárečiami: Beňova Lehota, Bziny, Dlhá nad Oravou, Dolný Kubín, Dolná Lehota, Chlebnice, Istebné, Jasenov, Kňažia, Krivá, Medzibrodie, Medzihradné, Mokrad', Osádka, Oravská Poruba, Párnica, Pribiš, Pucov, Revišné, Sedliacka Dubová, Srňacie, Valaská Dubová, Veľký Bysterec, Veličná, Vyšný Kubín, Zábrež, Zaskalie, Zázrivá, Žaškov.

Obce so stredo-oravskými nárečiami: Babín, Beňadovo, Breza, Dolný Štefanov, Habovka, Horný Štefanov, Krásna Hôrka, Krušetnica, Lokca, Lomná, Nižná nad Oravou, Oravský Biely Potok, Podbiel, Ťapešovo, Trstená, Tvrdošín, Zemianska Dedina, Zuberec.

Obce s hornooravskými nárečiami: Bobrov, Brezovica, Čimhová, Hámry, Klin, Liesek, Oravská Jasenica, Osada, Slanica, Ústie nad Oravou, Vavrečka, Vitanová, Zábiedovo.

Adriana Ferencíková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 81101 Bratislava

E-mail: adriana.ferencikova@juls.savba.sk